

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. – 624 б.
2. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 240 б.
3. Даниленко В.П. Русская терминология Опыт лингвистического описания. М. 1977.
4. Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Диссерт. ... канд. филол. н. – М., 2008. – 201 с.
5. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. 1998. 309 б.
6. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. -267 б.

№8 дәріс

Тақырыбы: Сөзжасамдық өнімді жұрнақтардың терминология салаларында қолданылуы.

Мақсаты: Терминжасамда сөзжасамдық жұрнақтардың терминжасамдық қызметін түсіндіру, өнімді жұрнақтардың сөзжасамдық қабілетін анықтау.

Дәріс жоспары:

1. Терминологияның тіл мен әдебиет саласында қолданылатын өнімді жұрнақтар
2. Терминологияның математика саласында қолданылатын өнімді жұрнақтар

Дәріс мәтіні (тезис)

Терминжасамға лексикалық мағына жасайтын яғни сөз мағынасын өзгертетін жұрнақтар қызмет етеді. Сөз мағынасын өзгертетін жұрнақтар жаңа туынды лексикалық мағына жасайды. Осы мәселеде терминжасам мақсатына сөз мағынасын өзгертетін жұрнақтар сәйкес келеді. Жаңа жасалатын терминнің мағынасы да жаңа. Әр термин – ғылым, өндіріс, техника, өнер, саясат, шаруашылық т.б. өмірдегі түрлі жаңа ұғымдардың атаулары, яғни номинациялар. Сондықтан да терминжасамда негізінен зат есімнің сөзжасамдық жұрнақтары терминжасамдық қызмет атқарады. Өйткені терминдердің өздері де ұғымдардың атын білдіретін зат есім сөздер. В.П.Даниленко О.С.Ахманованың бұл мәселедегі пікірімен келісе отырып, мынадай пікір айтқан: «Автор справедливо указывает, что взгляд, по которому термины – это прежде всего имена существительные, имеет некоторые объективные основания. Преобладание номинативных терминов вызвано тем, что номинация становится носителем наиболее значительных содержаний в познании действительности. К тому же с ростом науки, техники, культуры появляется постоянная потребность в наименовании новых и новых предметов» [1, 53].

Зат есім жұрнақтары терминжасамда әдеби тілдегі мағынасын сақтауы да мүмкін, өзгертуі де мүмкін. Оған В.Н.Кохлачева мынадай мысал келтірген: «Существительные на

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

-тель в современном русском языке распадаются на две основные группы – обозначающие лиц и обозначающие предметы. Предметные наименования в целом относятся к области терминологий. Это – наименования машин, приборов, деталей, веществ и т.д. (смеситель, осушитель, заполнитель, краситель, ловитель, затвердитель, взрыватель и др.)» [2, 185].

Өнімді жұрнақтардың біразын терминологияның жеке салаларын зерттеген ғалымдар да көрсеткен. Мәселен, философия терминдерін зерттеген С.Әлісжанов осы сала бойынша өнімді деп мына жұрнақтарды көрсеткен: -дық, -дік (ұлттық), -ды, -ді (субъективті), -шылық, -шілік (ағартушылық), -у (даму), -ыс, -іс (құбылыс), -ым, -ім (таным) [3]. Ал психология терминдерін зерттеген ғалым С.Искакова осы сала бойынша өнімді жұрнақтар деп мына жұрнақтарды атаған: -дық, -дік (адалдық), -шылық, -шілік (менсінбеушілік), -ыс, -іс (байланыс), -ым, -ім (ұғым) [4].

Қазақ тілінде терминологияның мына жұрнақтары өнімді: -у; -дық, -дік, -лық, -лік, -тық, -тік; -шы, -ші; -м, -ым, -ім; -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе; -ша, -ше; -сыз, -сіз; -ғыш, -гіш, -қыш, -кіш; -ық, -ік, -қ, -к; -ыс, -іс, -с; -и; -ғы, -гі, -қы, -кі; -ыш, -іш, -ш; -ын, -ін, -н; -гер, -кер; -малы, -мелі, -лас, -лес, -дас, -дес, -тас, -тес; -шық, -шік; -шақ, -шек; -шылық, -шілік; -теме, -деме; -нды, -нді; -лай, -лей; -паз; -т, -іт, -ыт; -ыңқы, -іңкі; -ды, -ді, -ты, -ті; -қын, -кін; мыс; -бей; -уіш; -мақ; -мек; -хана; -пар; -ыл, -іл, -л; -ғақ; -шыл, -шіл.

Бұл жұрнақтар терминология саласында жүздеп, онан да көп терминдер жасаған. Бұл осы жұрнақтардың термин сөздердің негізгі құрамын жасаған деген пікірге жетелейді.

Терминдер тілдің сөзжасамдық бірліктері арқылы жасалуымен бірге тілдің сөзжасамдық заңдылықтары бойынша жасалады. Терминдер – жаңа ұғымның аты. Демек, жаңа ұғым өзіне жаңа атау талап етеді, терминдері қалыптасқан тілде де ғылым, техника, өндіріс, өнер, саясат т.б. жағдайларда пайда болған жаңалықтармен байланысты жаңа терминдер туындап, тілге қосылып жататыны белгілі әрекет.

Талдауға негіз болған терминдердің бәрі көп томдық Мемлекеттік сыйлық алған терминологиялық сөздіктерден алынды.

Тұжырымдар. Терминдер тілдің сөзжасамдық бірліктері арқылы жасалуымен бірге тілдің сөзжасамдық заңдылықтары бойынша жасалады. Терминологияның барлық саласында немесе көпшілік салада өнімді жұрнақтар ғана қолданылады.

Бакылау сұрақтары:

1. Зат есім жасайтын өнімді жұрнақтар
2. Сын есім жасайтын өнімді жұрнақтар

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

1. Даниленко В.П. Русская терминология Опыт лингвистического описания. – М., 1977.
2. Кохлячева В.Н. К соотношению номинативных свойств существительных и образования терминов. – Терминология и культура речи. М., 1981. – 243 с.
3. Әлісжанов С. Қазіргі қазақ тіліндегі философия терминдерінің қалыптасу процесі. Филол. ғыл. канд..... автореф. – Алматы, 1996. – 24 б.
4. Исакова С. Қазақ тіліндегі психология терминдері. Филол. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2000. – 25 б.

№9 дәріс

Тақырыбы: Терминдерге уәждеме болатын сөз таптары

Мақсаты: Терминжасамдағы уәждеме мәселесі, терминдерге уәждеме болатын сөз таптары және қандай дәрежеде атқаратынынын түсіндіру.

Дәріс жоспары:

1. Зат есім уәждемелігі
2. Сын есім уәждемелігі
3. Етістік уәждемесі

Дәріс мәтіні (тезис)

Уәждеме мәселесі сөзжасам, терминжасамдағы шешілмеген мәселелер тобына жатады. Сөзжасам, терминжасамда негізгі бірліктің бірі – лексикалық бірлік уәждеме қызметін атқарып, туынды сөздің мағынасына негіз болады. Ал олар белгілі сөз табына жатады. Осыдан келіп терминжасамға сөз таптарының уәждеме болу мәселесі туындайды. Тілімізде қай сөз таптарының терминжасамда уәждемелік қызмет атқаратынын және қандай дәрежеде атқаратынын қарастырайық.

Уәждеме термині соңғы он-он бес жыл маңында ғана қазақ тіл білімінде қолданыла бастады. Қазақ тіл білімінде уәждеме мәселесін зерттеп, уәждеме теориясын дамытқан ғалым Б.Қасым. Туынды сөз жасаудағы уәжділік қатыс теориясын ғалым өзінің «Күрделі зат атауларының мағыналық құрылымы және сөзжасамдық үлгілері» деген монографиясында жасаған [3].